

יחיאל קארה

מסורות הקריאה המשתקפות בניקודו של התלמוד הבבלי על פי מסורת תימן

א. דברי מבוא

מחקר דקדוק הארמית בכלל ודקדוק הארמית של התלמוד הבבלי בפרט, שהוחל בו לפני כמאה שנים, רצוף קשיים מרובים, שהם תוצאה של שני גורמים עיקריים: תקופת התגבשותו הלשונית של התלמוד הבבלי עד לכתיבתו נמשכה זמן רב, ונסתיימה על פי הידוע לנו, רק בתקופת הגאונים, ומשום כך שכבת הלשון המוצקה ביותר של ארמית בבליית שניתן להגיע אליה היא מתקופת הגאונים.¹ התלמוד הבבלי לא נתגבש במקום אחד, ומסכתות אחדות נלמדו בעיקר בישיבות מסוימות בבבל, ומשום כך ניכרים הבדלים לשוניים ביניהן לבין שאר מסכתות התלמוד. לשני הגורמים הללו מצטרפת עובדת היקפו של הטקסט האומי שבתלמוד הבבלי וגיוונו הלשוני. פועל יוצא מכך הוא, שהתלמוד הבבלי לא נוקד בשלמותו מעולם.

גם גילוי כתבי־יד וקטעי גניזה חשובים של התלמוד הבבלי ושל ספרות הגאונים, שמקצתם מנוקדים פה ושם, לא תרם תרומה מכרעת להכרת מסורת הארמית הבבליית בכללה וארמית התלמוד הבבלי בפרט, בעיקר בשל העובדה שהניקודים בהם מועטים, והמסורת המשתקפת בהם אינה אחידה, והעיקר הוא שאין אף לא מקור אחד, שיש בו ניקודים העשויים לזרוע אור לפחות על אחת ממסורות הלשון בארמית הבבליית בשלמותה. משום כך נכשלו חוקרי הלשון בניסיונותיהם לכתוב דקדוק מדעי של הארמית שבתלמוד הבבלי.

קיבוצן של גליות ישראל בארץ גרם לתוקרי הלשון שיכירו בטיבן של מסורות הלשון שבפי עדות ישראל ובתרומתן של המסורות הללו למחקר הלשון בכללו. מכלל עדות ישראל חשיבות יתרה נודעת להן למסורות הלשון שבפי בני תימן.

1. השערה זו הועלתה לראשונה על ידי מו"ר י' קוטשר, והיא נתאמתה לימים בעבודת המחקר שלי על כתבי־היד התימניים של התלמוד הבבלי. ראה: י' קוטשר, "מחקר דקדוק הארמית של התלמוד הבבלי", לשוננו כו (תשכ"ב), עמ' 177; י' קארה, כתבי־היד התימניים של התלמוד הבבלי - מחקרים בלשונם הארמית, עדה ולשון י, פרסומי מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל, ירושלים תשמ"ד (מכאן ואילך: קארה, כה"י התימניים של התלמוד), מבוא, עמ' יז; י' קארה, כתבי־היד של התלמוד הבבלי, הנהדעא 7 (סוכות תש"ן), עמ' 11.

מ'ר' ש' מורג, מייסד מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל באוניברסיטה העברית, ומכונן מחקר מסורות הלשון של העדות, עסק בהרחבה בבחינת טיבן ובתיאורן של מסורות הלשון של בני תימן ובכללן מסורות הקריאה בארמית של התלמוד הבבלי. הוא ביקש להסתייע במסורת זו כמוצא מן הסבך שנקלעו אליו החוקרים שקדמו לו, כשבאו לשחזר את דקדוק הארמית הבבלית. כמו בכל מעשה חקירה של מסורת לשון שבעל פה, ויותר מכן במסורת הארמית הבבלית, שידיעותינו בה מעטות, ראוי היה להקדים למעשה תיאור מסורת הלשון והסתמכות עליה במחקר המדעי, בדיקה שתעמיד על מהימנותה של מסורת זו. מורג עשה זאת בסיוע מקורות שונים. הוא הראה, שנתקיימו במסורת תימן קווי ייחוד לשוניים המשותפים לה ולכתבי-יד וקטעי גניזה של התלמוד ושל ספרות הגאונים מצד אחד,² ולשני הלהגיט האחרים של הארמית המזרחית, היינו הסורית והמנדעית מצד שני.³ בעקבות מחקריו הסיק מורג את המסקנה החשובה, שמסורת הקריאה של בני תימן בתלמוד הבבלי היא מסורת יציבה ומהימנה, ולמעשה היא המסורת היחידה מכלל מסורות הקריאה בתלמוד הבבלי, הנוהגות בעדות ישראל, שהיא עשויה "לשמש מקור עיקרי לשחזור של מערכת הצורות של הארמית הבבלית".⁴

במשך כשלושים שנה תיאר מורג פרקים שונים בדקדוק הארמית הבבלית על פי מסורת תימן. מחקריו הרבים בתחום זה, עובדו שנית, והורחבה מסגרת הדיון בהם, והם שולבו כחלקם בחיבורו "ארמית במסורת תימן: לשון התלמוד הבבלי – מבוא, תורת ההגה ותצורת הפועל". לצד מעלותיו האחרות של חיבור זה ראוי לציין כאן, שמעלה יתירה יש בו בשל העובדה, שהעדויות שנכללו בו משקפות את מסורת הקריאה של מסרנים אחדים בני צנעא שבתימן, מהן עדויות שבכתב ומהן עדויות שבעל פה, סמוך לעלייתם של בני תימן לארץ, וכפי שעלה בידי לברר, המידע שנמסר על ידם חשיבותו מרובה, משום שהם מסרו אותו כאדם המשיח לפי תומו, ולפיכך יש בחיבורו של מורג תיאור נאמן של מסורות הקריאה בארמית הבבלית, שנהגו בצנעא לאסכולותיה השונות.⁵ ברור, שמכאן ואילך

2. ראה: ש' מורג, ארמית במסורת תימן: לשון התלמוד הבבלי, ירושלים תשמ"ח (מכאן ואילך: מורג, ארמית במסורת תימן), עמ' 45-48. וראה גם בספרות הנזכרת שם.
3. ראה: מורג, ארמית במסורת תימן, עמ' 48, סוף סעיף 0.4 לעניין המנדעית וסעיף 0.5 לעניין הסורית. ועיין בספרות הנזכרת שם.
4. מורג, ארמית במסורת תימן, עמ' 37.
5. שאלת היחס בין מסורות הקריאה של האסכולות שנהגו בצנעא עדיין צריכה ברור. ברור הוא שהיו שתי אסכולות לימוד של התלמוד הבבלי בצנעא שניכר ביניהן הבדל בשיטת הלימוד של התלמוד. ואשר למסורת הלשון עדיין אין בידינו תיאור של קווי הלשון המבחינים בין מסורות הקריאה של המסרנים באסכולות הללו. משום כך אתה מוצא,

ראוי הוא ספר זה לשמש בסיס למחקר השוואתי של עדויות ממקורות תימניים אחרים שנוקד בהם טקסט שלשונו ארמית בבליית, שנתפרסמו בינתיים ולא נכללו העדויות שבהם בספרו של מורג, והדברים אמורים בעיקר בשני חיבורים: מהדורת התלמוד הבבלי השלם מנוקד לפי מסורות הקריאה שנהגו בצנעא⁶; מגורת המאור בניקוד לפי מסורת צנעא.⁷ אף יש לבדוק לאורו את טיבו של הניקוד במקורות שנוקדו לפי מסורות קריאה חוץ-צנעאניות, כגון ספר "מגורת המאור"⁸ וספר "עין יעקב" שיצאו לאור על ידי י" קרואני.

בשל קוצר היריעה אנו מבקשים לצמצם את מסגרת הדיון ולהתרכז בבדיקת מסורת הלשון המשתקפת בניקודו של החיבור החשוב ביותר מכלל החיבורים שנמנו לעיל, הלא הוא מהדורת התלמוד הבבלי שנוקד בידי הרב יוסף עמר זצ"ל. מהדורה זו יש בה תרומה מכרעת למחקר מסורות הקריאה של בני צנעא בארמית הבבליית. חשיבותה העיקרית של המהדורה הזו היא בהיותה מפעל יחיד כמינו של ניקוד כל התלמוד הבבלי מתחילתו ועד סופו בידי תלמיד-חכמים אחד, הנמנה עם השורה הראשונה של המסרנים בני תימן, שלמדו תלמוד במחיצתם של גדולי הרבנים בצנעא. ועוד מעלה חשובה יש בו והיא, שלמד תלמוד אצל תלמידי חכמים בני האסכולה שלימוד התלמוד הבבלי והדקדוק בלשונו עמדו במרכז חייה הרוחניים. המעלה החשובה ביותר, המשתקפת בניקוד המהדורה ובשיטת הלימוד העולה מתיקוני הנוסח שבמהדורה, היא הדייקנות המרובה של הנקדן, בירור הפרטים וייחוס חשיבות גם לפרטים הנראים לכאורה חסרי ערך. מהדורה זו, כפי שתראינה עיני הקורא בה כבר במבט ראשון, משופעת היא בתיקוני נוסח התלמוד הבבלי ובחילופי גרסאות שגיליונות המהדורה משופעים בהם. אף יש בה לעתים מסורות קריאה שונות לצורה אחת, בין בצורות עבריות ובין בצורות

-
- למשל, בספרו של מורג שהוא מעיר על ניקודה של הצורה השמנית "הינרא", שהוי"ו בה אינה דגושה במסורת תימן. ראה: מורג, ארמית במסורת תימן, עמ' 48, הערה 65. ואולם יש לפנינו בצורה זו קו מבחין בין שתי האסכולות, עדות לכך היא שהרב עמר ומסרנים אחרים בני אסכולה זו מדגישים את הוי"ו בתיבה זו. ראה, למשל, "אוכמא בחינרא וחינרא באוכמתא" (גיטין סח ע"א במהדורת הרב עמר). קו הבחן זה המצוי גם בארמית של התרגומים משתקף בניקודיה של התיבה "חינר" (ויקרא יג, כו) בתאג' חסיד מהדורת תשכ"ח, לניקודה בדגש "חינר" בתאג' חסיד, התאג' הגדול, מהדורת תש"ך. וראה: מורג, הארמית הבבליית במסורתם של יהודי תימן, תרכ"ץ ל (תשכ"א), עמ' 123, הערה 13.
6. תלמוד בבלי, מנוקד על פי מסורת יהודי תימן עם כל המפרשים, ניקד הגיה והעיר יוסף ב"ר אהרן עמר הלוי, כרכים א-ב, ירושלים התש"ם ואילך.
7. ספר מגורת המאור המקורי מנוקד בהתאם לניקוד העליון לפי מסורת של יהודי תימן, נוקד בידי יוסף בכה"ר שלום קורת, ירושלים תשל"ג.
8. ספר מגורת המאור מנוקד, יצא לאור ע"י הצב"י יק"ר, ירושלים תשל"ב.

ארמיות, בין בצורות פועליות ובין בצורות שמניות⁹. בדרך הטבע עולה מאליה שאלת היחס בין המסורת המשתקפת בניקוד נוסח הפנים שבמהדורה לבין ניקוד הצורות שניתוספו בגיליון המהדורה, שרק מיעוטן צוינו בפירוש כמסורת קריאה הנוהגת בפי מסרנים אחרים, והשאר, והם רובן המכריע של הצורות שבגיליון, משקפות ככל הנראה את מסורתו של הרב עמר.

שאלה זו מצריכה בירור יסודי בעיקר לאור העובדה שמסרנים אחרים בני תימן, שניקדו את הטקסטים שהזכרנו לעיל, ובהם גם הרב יוסף קורח שניקד את ספר "מנורת המאור", שהוא נמנה עם האסכולה שלמד בה הרב עמר ובנו של אחד מרבנותיו של הרב עמר, לא נהגו לתקן את הנוסח בטקסט שניקדו, אלא רק לתקן פה ושם את כתיבתן של תיבות מסוימות בטקסט ולהתאימו למסורות הקריאה שבפניהם, ולא עוד אלא שגם במקום שידוע לכל בר בי רב בצנעא, שיש שתי מסורות קריאה לצורה מסוימת, כגון: "מִחְסָא" לצד "מִחְסָא" או "חִיא" לצד "חִיא", אין הם מציעים לפני הקורא אלא רק מסורת קריאה אחת.

ברי הדבר, שהרב עמר אינו מייצג במהדורתו רק את המסורת הלשונית שלמד מפי רבותיו, אלא הוא מבקש לשמר בה גם מסורות קריאה אחרות שנהגו בצנעא, והוא אף רומז לכך בהקדמתו למהדורה: "ובמקרים שהיה בידי ספק כל שהוא על איזו גרסא כל שהיא לא נמנעתי להועץ עם רבותי הנמצאים עמנו היום בירושלים בפרט ובארץ בכלל ועם חברי אשר למדנו יחד בבתי המדרש בתימן".

מכאן ראוי לשאול שאלה אחרת והיא: האם נוסח הפנים משקף את מסורתו הלשונית של הרב עמר בדיוק, ונוסח הגיליון משקף מסורת אחרת שנהגה בצנעא? כפי שנראה בהמשך דברינו, אין הדבר כן, ורמז לדבר יש בדברי המבוא שכתב הרב יוסף קאפח למהדורה זו: "יש מקרים ואלה רבים, שהיו בתימן למלה אחת שתי מסורות קריאה שונות, קבע ר' יוסף עמר מסורת קריאה אחת בעמוד, ואת השניה בשולים תוך הערה 'ויש גורסים' או 'ויש קוראים'. אם כי לדעתי לא בכל המקרים קבע בעמוד את היותר נכונה. ואם תאמר ומה תועלת בקביעת נוסח קריאה שהוא לכאורה דחוי, תשובתך שלא תמיד אותה שבשולים דחווה ופעמים היא העיקר..."

כיוון שכך ברור, שאי אפשר להשתמש בכלל העדויות שיש במהדורה זו בלא לבדוק את טיבן. אדרבה, ראוי לברר וללבן כל עדות בסיוע מקורות אחרים קודם לשימוש בה, שהרי אין אנו יכולים לדעת איזו מן העדויות היא עיקר: זו שבנוסח

9. לתיאור ראשוני של שיטת הניקוד במהדורת הרב עמר ראה מאמרי: תלמוד בבלי מנוקד על פי מסורת הקריאה של יהודי צנעא, פעמים 10 (תשמ"ב), עמ' 134 ואילך.

הפנים או זו שבגיליון. דרך משל, מצאנו במהדורה: "מאי דקמן דזמניתה אסתר להמן" (מגילה טו ע"ב), ונוסף בגיליון "דזמניתה", אך במקום אחר בהמשך מצאנו: "דזמניתה" (שם יט ע"א) בלא שנרשמה גרסה אחרת בגיליון. רק שיקול הדעת יסייע בדינו לברר מהי הגרסה העיקרית. על פי הדקדוק, ודאי שנוסח הפנים הוא עיקר שהרי התגוונות תנועת [e] לתנועת [a] בבניין פעל חלה בארמית רק כשלמ"ד הפועל היא רי"ש או עיצור לועי¹⁰. על פי מסורת תימן הידועה לנו אין מקום לגרסת הגיליון¹¹. ועוד, אילו הייתה גרסת הגיליון מסורת מקובלת בתימן, מה טעם לא ציינה עמר גם במובאה השנייה במגילה? ונותרה רק השאלה: על סמך מה רשמה הרב עמר במגילה טו ע"ב?

מצד אחר מצאנו: "לייתי שליתא דשונרתא" (ברכות ו ע"א), ובגיליון "שליתא". בדוגמה זו, על פי המסורת הידועה לנו, גרסת הגיליון היא עיקר, וגרסת הפנים היא מה שהרב קאפח מכנה גרסה דחוקה, ונראה שנגרר הרב עמר אחר הכתיב שבדפוסים, ולא רצה לבטל את הצורה שבדפוס, כשאפשר לקיימה בדוחק, אף על פי שמסרנים אחרים קורין כאן "שליתא"¹².

דוגמאות להיות נוסח הפנים ונוסח הגיליון אנו מוצאים במקומות הרבה שצוין ליד הגרסה שבגיליון י"ק [= יש קוראים] או י"ג [= יש גורסים]. אבל מצאנו גם דוגמאות הרבה שלא צוין בגיליון ולא כלום, ושתי המסורות, זו שבפנים וזו שבגיליון משקפות מסורות קריאה צנעאניות. דרך משל: "איכפל תנא לאשמועי" [= לאשמועינן] מחט" (קידושין כו ע"ב), ובגיליון: "לאשמעינן". אף על פי שלפי הדקדוק יש מקום רק למסורת הקריאה שבפנים, מסורת מקובלת בצנעא שיש הגורסים בכל מקום בתלמוד "לאשמעינן", אף על פי שהיא כתובה בוי"ו¹³. וכן הוא בדוגמה הבאה: "כמשחל ביניתא מחלבא" (ברכות ח ע"א) ובגיליון נוסף

10. ראה למשל: מורג, ארמית במסורת תימן, עמ' 146.

11. ראה: מורג, ארמית במסורת תימן, עמ' 298.

12. ייש ראה גם מניקודו של הרב עמר במקום אחר בתלמוד, שניקוד הצורה בצירי הוא ניקוד שבדוחק, שהרי במסכת שבת גרס: "ליתו סליקא דאימיה... ליתו לסילתא דאימיה" (שבת קלד ע"א). הרב עמר לא ניקד את ההיקרות השנייה, תיקן את הכתיב בגיליון, והשווה אותה לראשונה, וניקדה: "לסליקא". ועוד העיר שם: "ובערוך לסולקא" (בערוך שלפניו אינו כן, אלא: "לסילתא". ראה: ערוך, כרך ו, עמ' 10).

עוד ראוי לומר, שבערוך, בראש הערך, הגרסה בכרכות היא "סילתא". מכאן ראה נוספת, ש"שליתא" ו"סליתא" הן עיקר, וכתיבה של "שלייתא" אינו משקף צורה אחרת במשקל אחר אלא כתיב מלא של יו"ד עיצורית. ועיין גם י"נ אפשטין, דקדוק ארמית בבליית, עמ'

108

13. ראה: מורג, ארמית במסורת תימן, עמ' 305.

"מְחֻלָּא". שתי הקריאות הן מסורות מקובלות בצנעא, והן מהוות קו מבחין בין האסכולות.¹⁴

לאור ריבוי ההצעות החלופיות למסורות קריאה בצורות שונות בין בפועל ובין בשם העצם, נראה לנו שיש טעם לבדוק שנית את מערכת הפועל בארמית הבבלית על פי המסורת המשתקפת בניקודו של הרב עמר בהשוואה לתיאור העולה מחיבורו של מורג, שכן מתברר שיש במהדורה זו תרומה חשובה לתיאור מדויק יותר של מסורת תימן. נדגים את הדבר בדוגמאות אחדות מתחום הפועל ואחר כך בדוגמאות אחדות מתחום השם, תוך שאנו מבררים את הקשיים בבחירת הצורות הראויות לתיעוד.

ב. הפועל

א. נאמר במסכת ברכות: "אמר להו איזיל ואימליך באינשי ביתי. אול ואמליך בדביתהו" (ברכות כז ע"ב), ונוסף בגיליון: "ואמליך באנשי ביתאי", שלדעתי נוספה על פי עין יעקב אף על פי שלא ציין זאת הרב עמר. אף מצאנו במקום אחר: "אמרה איפוק ואחזי אי משכחנא מידי למיכל... א"ל [= אמר ליה] מאי איעביד? דאי אמנא להו מידי קטלו לי. א"ל: חזי לי תקנתא לדידי דאיפוק אפשר דהוי הצלה פורתא" (גיטין נו ע"א).

על פי התיעוד בספרו של מורג, תנועת אות אית"ן בצורות העתיד בגוף המדבר בעדויות שלפנינו לעולם היא פתח, ובני תימן אינם מתחשבים ביו"ד הבאה בקצת מן ההיקרויות של הצורות הללו בדפוסי הבבלי¹⁵. מכאן נשאלת השאלה מה טעם ניקד הרב עמר את הצורה שבנוסה הפנים בחיריק? ויש לומר, שמבחינה היסטורית ודאי יש מקום לניקודו של הרב עמר, שכן הכתיב ביו"ד בדפוס הבבלי אינו שיבוש אלא הוא משקף מסורת בכלית מקורית, שנשתמרה לעתים גם בדפוסי הבבלי למרות מאמצי התיקון של מדפיסי התלמוד הבבלי, והיא נשתמרה בוודאי במידה רבה יותר בכתיב-היד של התלמוד הבבלי ובהם כתיב-היד התימניים¹⁶. אשר לשאלה השנייה יש לומר, שיש לנו הוכחות

14. מסורת דומה מקיימים בני תימן גם בארמית של התרגומים בהפטרות בשלה בתרגום הפסוק "מים שאל חלב נתנה" (שופטים ה, כה), שתרגומו הוא: "מאי שאיל יתה חלבא אשקיא תיה". בתאג' הגדול, מהדורת חסיד תש"ך מנוקד "תלְבָא", אך בתאג' מהדורת חסיד תשכ"ח (= מהדורת נדאף), מנוקד "תְלָבָא".

15. לעניין זה בכללו, ראה: מורג, ארמית במסורת תימן, עמ' 64 (ד), 65 (יב), לצורה "איעביד" ראה שם, עמ' 130. לצורה "אימליך" ראה שם, עמ' 143, לצורה "איפוק" ראה שם, עמ' 185, ובכולן – לפי עדות מורג, תנועת האל"ף היא פתח.

16. ראה: קארה, כה"י התימניים של התלמוד, עמ' 150.

ממקורות שלא תועדו בידי מורג, שנתקיימה בתימן גם מסורת הקריאה המתועדת במהדורת עמר בנוסח הפנים. כך, למשל, ניקד אמנם הרב קורח ב"מנורת המאור": "אמר להו איזיל ואימליך באנשי ביתאי" (מנה"מ מט ע"ב = ברכות כו ע"ב) דווקא כמתואר אצל מורג, אך במקום אחר מצאנו, שניקד צורה אחת כמתואר אצל מורג וצורה אחת כנוסח הפנים אצל עמר: "אמרה איפוק אחוי אי משכחנא מידי למיכל... אמר ליה: ומאי אעביד¹⁷... אמר ליה: חזי לי תקנתא לדידי דאיפוק" (מנה"מ ר ע"א = גיטין נו ע"א).¹⁸ נראה מכאן, שיש לקיים ולתעד את שתי הצורות כאחת.

ב. מצאנו במסכת גיטין: "עביד הכי" (גיטין נו ע"א) ובגיליון: "עבד הכי", ולא ידענו איזו מהן עדיפה. והנה במסכת ברכות הוסיף הרב עמר תוספת בגיליון המבהירה, שבעיניו עדיפה הגרסה בפתח שכן מצינו שם: "מאי טעמא עביד מר הכי" (ברכות לא ע"ב), ובגיליון: "י"ל [= יש לגרוס?] עבד מר הכי", והרב קורח הלך אחר הכתיב וגרס "עביד הכי" (מנה"מ ר ע"ב = גיטין נו ע"א).

דומה לזו היא הדוגמה הבאה: "אמר ליה דיניה דההוא גברא במאי? א"ל: במאי דפסיק אנפשיה" (גיטין נו ע"א), ובגיליון נוסף: "במאי דפסק", ואף כאן מנקד הרב קורח על פי הכתיב שלפניו: "במאי דפסק" (מנה"מ ר ע"ד = גיטין נו ע"א). מכאן אתה למד, שאף על פי שהביע הרב עמר את דעתו במסכת ברכות שעדיפה בעיניו הצורה בפתח, בני תימן מקיימים את שתי מסורות הקריאה.¹⁹

ג. בקצת מקומות יש לתהות, מה טעם ראה הרב עמר לנקד צורה זו או זו. דרך משל, מצאנו שהמיר הרב עמר את הנוסח הקשה מעט: "עתיד ירמיה בן חלקיה ומתנבא עלה מענתות" (סנהדרין צה ע"א) דווקא בנוסח שיש בו צורה הקשה להסבר: "דעתיד למנבי עלך גברא דאתי מענתות", שהרי היינו מצפים לצורה "לאינבוויי". דוגמה נוספת מעין זו היא "בעא למסימא לאחרינא" (גיטין נו ע"ב), שמשמעו: "רצה לנעול את (הנעל) האחרת", שלא נוקדה בפנים ונרשמה

17. תן דעתך שאף על פי שכתובה של צורה זו חסר, מנקד הרב קורח את האל"ף בחיריק.

18. ראוי להעיר, שלכאורה מצינו סמך לניקוד נוסח הפנים במהדורת עמר מניקוד מהדורת קרואני למנה"מ, המנקד על פי הכתוב: "איזיל ואימליך באנשי ביתאי", וכן: "אמרה איפוק... ומאי אעביד... דאיפוק (שם). אלא שכפי שכבר הראיתי במקום אחר, מהדורה זו משקפת פן אחר של מסורות תימן, מסורת חוץ צנעאנית. ראה: י קארה, אחידות ושוני במסורות הקריאה של בני תימן בארמית הבבלית, מסורות ב, עמ' 79-84. ועיין עוד, שם, עמ' 92-93.

19. וכבר העיר מורג על דרכם של בני תימן לקיים את שני המשקלים כתבנית זו. ראה: מורג, ארמית במסורת תימן, עמ' 63, הערה 3.

תחתיה בגיליון: "למסיימה"²⁰. היינו, לפנינו שתי צורות מקור שתבניתן דומה לתבנית הבינוני, כך לפחות על פי ניקודו של הרב עמר. ניקודן של שתי הצורות אין לו הסבר דקדוקי מניח את הדעת, ובעיקר משונה ביותר הוא ניקוד הצורה "למסיימה" בצירי. נראה לנו, שיש כאן ניסיון לנקד את הטקסט גם כשאינן בסים לצורות הללו במסורת תימן.

20. צורה זו שבמהדורת הרב עמר משונה ביותר. לכאורה אין טעם בתיקון הצורה שבנוסח הדפוס בפנים "למסיימא", המשקפת צורת מקור מאורכת בבנין קל, המזדמנת פעמים אחדות בדפוסי הבבלי, ועוד יותר מכן בכתיבה של הבבלי ובמקורות אחרים שלשונם ארמית בבליית. לפרטים ראה: קארה, כה"י התימניים של התלמוד, עמ' 179-180; מורג, ארמית במסורת תימן, עמ' 138.

מתמיהה העוכדה שהרב עמר לא ניקד את הצורה שבנוסח הפנים ואף לא כדרכם של מסרנים אחרים בני צנעא, כגון הרב קורת, המנקד: "בעא למסיימה" (מנה"מ ר ע"ב, הכתיב: למסיימא = גיטין נו ע"ב), אלא ניקד על דרך הבינוני של בנין "פעל", כדרך המסורות החוץ-צנעאניות "למסיימא" (מנה"מ, שם, במהדורת קרואני), שהעיר עליה מורג בלשון: "וקשה לי ליישב". ראה: מורג, ארמית במסורת תימן, עמ' 219; הערה 43. זאת ועוד, איני רואה מה טעם ניקד את היו"ד בצירי. האפשר שיש כאן שיבוש גראפי וצריך להיות שווא? ואשר לדגש ביו"ד, הוא לא צוין רק מטעמים טכניים, שכן בתחילת המהדורה עדיין נהג הרב עמר לציין את הדגש ביו"ד, ורק בהמשך עבודתו חדל לציין. גם הכתיב בשתי יוד"ן משונה הוא, שכן דרכו של הרב עמר לכתיב את הצורות שהוא מנקד בכתיב חסר, אף אם הן כתובות במקור שהוא מעתיק ממנו בכתיב מלא.

מכל מקום, נראה לי שניקודו של הרב עמר והניקוד שבמהדורת קרואני משקפים מסורת קריאה המבקשת לשמור על הקשר של צורה זו עם צורות הבינוני של בנין "פעל". אמנם צורות הפועל משורש זה נוטות בדרך כלל בבנין קל, אך מצאנו גם עדויות אחדות של בינוני משורש זה שתבניתן "מסיימי" "מסיימין" במשמעויות שונות. לפי התיאור בספרו של מורג הן נוטות במסורת תימן בבנין "פעל" או "פעל". ראה: מורג, ארמית במסורת תימן, עמ' 223, ושם בהערה 61. אבל, יש לומר, שמכלל העדויות הרשומות שם רק אחת באה לציין "נעילת נעליים". הרב עמר, כדרכו, משקף את הבדלי המשמעות בין הצורות השונות באמצעות הניקוד, שכן ניקד את העדויות שמשמען 'נעילת נעליים' כדרך בנין "פעל". "הא קא חזינן רבנן דמסיימי מסנייהו... אביי ורבא מעיילי כי מסיימי אפנתא [= מנעלן] (תענית יב ע"ב), ובגיליון רשם תמורת הצורות הללו צורות בבנין קל: 'דסיימי', לרמוז לקורא, שלדעתו שורש 'סיים' במשמע 'נעילת נעליים' נוטה בדרך כלל בבנין קל וראוי לגרוס כאן צורות בבנין קל. לעומת זאת, שאר העדויות שמשמען אחר מנקד הרב עמר על דרך בנין "פעל". לכן נראה משונה שניקד הרב עמר את צורת המקור במשמע 'נעילת נעליים' על דרך בנין "פעל".

לכסוף נעיר שניקודה המשונה של צורת המקור שלפנינו מצטרפת לניקודן של צורות אחדות בכתיבה היד התימניים של התלמוד הבבלי שקשה לפרנסן מבחינה דקדוקית, ובהן גם צורה אחת של מקור: "למדייניה" (מגילה יד ע"ב בכתיב קולומביה X-893 T-141). ראה: קארה, כה"י התימניים של התלמוד, עמ' 123 ועמ' 339.

ד. מעניינת היא הדוגמה הבאה. מצאנו: "ושני ליה פִּדְשָׁיִן", ונוסף בגיליון: "פִּדְשָׁיִן" (ביצה כב ע"א). לעומת זה במקום אחר מצאנו שנהג הרב עמר בדרך שונה: "אלא מחוורתא כדשנין", ולא ניקד את הצורה בנוסח הפנים, ורשם בגיליון וניקד: "פִּדְשָׁיִן" (פסחים יז ע"ב). ובמקום אחר הלך בדרך אחרת: "מחוורתא פִּדְשָׁיִן מעיקרא", ורשם בגיליון: "פִּדְשָׁיִן" (מ"ק יג ע"ב).

העדויות הללו מעשירות את הידע שלנו באשר לתצורת גזרת ל"י בבניין פִּעַל. על פי התיעוד בספרו של מורג, צורן הגוף בצורות העבר של בניין פִּעַל בגוף המדברים הוא "–נן", והדוגמה המובאת שם היא "שָׁיִן". גם משיחות עם מסרנים בני צנעא אני למד, שהמסורת המקובלת בקריאת הצורות "כדשנין" "כדשנין" היא: "פִּדְשָׁיִן".²¹ ואולם רמז לקיומה של מסורת שונה אני למד מפי שני מסרנים שקראו את הצורה הכתובה ביו"ד באופן דומה לזה שניקד הרב עמר "פִּדְשָׁיִן". מכאן אנו למדים עד כמה אנו צריכים להיזהר בכואנו לברר את טיבן של חלופות בצורה כלשהי במהדורת הרב עמר.

ג. שם העצם

עדיין אין בידינו תיאור של מערכת השם בארמית הבבלית על פי מסורת תימן. אף על פי כן יש בידינו אפשרות לברר את טיבה של מערכת השם כפי שהיא משתקפת בניקודו של הרב עמר, תוך שאנו מסתייעים בתיעוד שנאסף במסגרת מחקר הנערך זה כמה שנים במסגרת עבודת מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל. קודם לפרסום מהדורת הרב עמר נבדקה מסורת הקריאה של בני תימן על פי מקורות שבכתב ושבעל פה. עם צאתה לאור של מהדורת הרב עמר הושתת המחקר גם על הניקוד שבמהדורה זו. כדי למצות את כל החומר הכלול בה החלטנו להסתייע בקונקורדנציה לתלמוד הבבלי ולדלות באמצעותה את העדויות בצורות שאנו מבקשים לברר את ניקודן במהדורה זו. בערכים מעוטי עדויות נבדק ניקודן של כל העדויות. בערכים מרובי עדויות נבדק מבחר עדויות ממסכתות שונות בתלמוד הבבלי. בדיקת ניקודן של העדויות שנבחרו מלמדת, שתורתה של מהדורת הרב עמר להכרת מערכת השם בארמית הבבלית רבה ביותר. כידוע, מערכת השם בארמית של התלמוד הבבלי מסועפת ומורכבת הרבה יותר ממערכת הפועל הן משום היות הארמית של התלמוד הבבלי מסועפת ומורכבת הרבה מרבדים לשוניים אחדים וכן בשל ריבוי הגרסאות לשמות העצם השונים במקורות השונים. כיוון שהרב עמר מברר את הגרסא במקורות שונים קודם לניקוד, פעמים הרבה הוא רושם בגיליונות מהדורתו גרסאות מן המקורות

21. ראה: מורג, ארמית במסורת תימן, עמ' 225. ועיין בערוך, כרך ג, עמ' 353, שעולה ממנה שהצורה "כדשנין" עיקר.

שבירר בהם את הנוסח ואת הגרסאות, ובעיקר: הערוך, רבנו חננאל, הרי"ף, עין יעקב והמדרש הגדול.²² כתוצאה מכך גדל במידה ניכרת מספר העדויות שיש בידינו כיום מתחום השם בהשוואה למתועד בספרי הדקדוק ובמילונים, המבוססים על דפוסי התלמוד הבבלי, ואף ניתוספו הרבה משקלי שמות.

אשר לניקודם של שמות העצם, מתברר בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, שמסורת הלשון המשתקפת בו היא משובחת, והוא עקיב גם בשמות נדירים שלא נזדמנו בתלמוד הבבלי אלא פעמיים ושלוש, ומשקף בדרך כלל מסורת לשון הדומה למסורת הלשון המשתקפת בקריאתם של בני צנעא, כפי שנתבררה לנו מן התייעוד שנאסף קודם לבדיקת מהדורה זו. אף על פי כן יש חידוש במהדורה זו, לפי שנזדמנו לנו כמה וכמה פעמים עדויות, הרשומות בקונקורדנציה לתלמוד ובמילונים תחת ערך אחד, כשהן מנוקדות באופן שונה במקומות שונים בתלמוד, והשאלה היא היש כאן מסורת מעוררת או שמא יש סיבה אחרת לשינויי הניקוד?

בקצת מן העדויות אפשר לתלות את הבדלי הניקוד בעובדה, שבניקוד המהדורה משתקפת מגמה להבחין בצורה מסוימת בת"מ שמעויות של שמות עצם מסוימים באמצעות ניקוד מבחין. דרך משל, מסורות הקריאה של בני תימן חלוקות בקריאת שם העצם "ציבי", הנפוצה בתלמוד הבבלי במשמע 'עצי הסקה', שבמסורת הקריאה הצנעאנית קריאתה: "ציבי" ובמסורות החוץ צנעאניות "ציבי".²³ במהדורת עמר היא מנוקדת לעולם: "ציבי" (ב"ב ז ע"א; גיטין נו ע"א ועוד), אבל פעם אחת סטה ממנהגו וניקד: "ציבי" (שבת ס ע"א), אך רמז לסיבת הסטייה ממנהגו לנקד את הצד"י בחיריק, כשניקד את הצורה התלופית שבהערת מסורת הש"ס: "הערוך גרס שיבי פי" חתיכה קטנה". אם כן, כיוון שמשמעה של הצורה שלפנינו הוא 'קיסם',²⁴ ניקדה הרב עמר כדרך שהוא מנקד את שם העצם "שיבא" 'קיסם' (הוריות י ע"א).

לצד דוגמאות מן הסוג שנזכר לעיל אנו מוצאים כמה וכמה שמות שנתנקדו בהיקריות שונות בדרך שונה בלא כל סיבה הנראית לעין, כגון: "תורא" שורה' (סנהדרין קט ע"ב) כנגד "תורא" (בכורות לח ע"ב); "אוהלא" אוהל' (סוכה יא ע"א) לצד "אוהלא" (ביצה ל ע"ב ב"פ, שם לא ע"ב - על פי הכתיב), ובגיליון

22. למקורות שנסייע בהם הרב עמר בבירוריו ראה, לעת עתה: קארה, תלמוד בבלי מנוקד - על פי מסורת הקריאה של יהודי צנעא, פעמים 10 (תשמ"ב), עמ' 135.

23. ראה: קארה, אחידות ושוני במסורות הקריאה של בני תימן בארמית הבבליה, מסורות ב, עמ' 90.

24. עיין בפירושו רש"י למקום זה. וראה: הערוך, כרך ז, עמ' 3.

הוסיף: "בהרי"ף גרי' אהלא, ובמקום אחר ניקד "בִּאֵהְלִיָּה" (כתובות עז ע"ב); וכן מצינו: "לדשא וְעֶבְרָא" (כתובות י ע"א), אך בדרך כלל: "כִּי עֶבְרָא לְדִשָּׂא" (שם י ע"ב) ואפילו "בעיבורא דשא" (סוכה נב ע"א) לא ניקדה בפנים ורשם בגיליון וניקד: "בעֶבְרָא דִּדִּשָּׂא"; או, למשל, מצינו: "זַיִּינְךָ" (ב"ב ד ע"א), כנגד "זַיִּינְיָה" (בבא מציעא פ"ד ע"ב; סנהדרין קג ע"א), וכנגד "זַיִּינְיָהוּ" (עבודה זרה טז ע"א).

אף בשמות פרטיים אחדים, ובהם שמות פרטיים הנפוצים בתלמוד הבבלי, ושהדעת נותנת שמסורת הלשון בהן אחידה את מוצא בהן, שאינם מנוקדים באופן אחיד, כגון: "ר' אַבְהוּ" (חולין מא ע"ב) לצד "ר' אַבְהוּ" (שם ב"פ בלא דגש ובאחת נראה שהיה דגש ונמחק); "ר' סִימְאִי" (נידה מג ע"ב ב"פ) כנגד "ר' סִימְאִי" (יומא י ע"א); "מֶרְתָּא" לעומת "מֶרְתָּא", בין הוא שם פרטי לזכר בין הוא שם פרטי לנקבה.

לכאורה, היעדר אחידות בניקודם של שמות העצם שהובאו לעיל, ועוד כמה וכמה שמות אחרים, ובעיקר שמות פרטיים, משקף התערערות של מסורת הקריאה המשתקפת בניקודו של הרב עמר. ואולם יש לומר, שבדיקה מקפת של כלל היקריותיהן של העדויות של השמות הללו בתלמוד הבבלי מלמדת, שהניקודים השונים משקפים מסורות קריאה אחדות, שהילכו באסכולותיה של צנעא, ושהרב עמר מנקד את הצורות לעתים על פי המסורת הנוהגת בפיו, ולעתים על פי המסורת המקובלת בפי מסרנים אחרים, ומכאן אי העקיבות המתגלה במהדורתו. נביא להלן דוגמאות אחדות:

"גְּרִינְא" – "גְּרִינְא"

שם זה, המציין מידת תבואה, או חלקת קרקע המגדלת תבואה בכמות זו, מזדמן בתלמוד הבבלי כעשרים פעמים בצורת היחיד וחמש פעמים בצורת הרבים. בבדיקת מדגם של צורות אחדות נתגלה, שהרב עמר ניקד את הצורות הללו בדרכים שונות, מקצתן בניגוד לכתיב. כמה פעמים ניקד הרב עמר את הצורה כמסורת המקובלת בצנעא "גְּרִינְא", והיא המתאימה לכתיבו של שם זה בכל היקריותיו בתלמוד הבבלי, ולצורה המקבילה בערבית جرييب, שמשמעה 'מידת תבואה'.²⁵ לצד ניקוד זה מצינו גם: "גְּרִינְא" (עירובין כט ע"ב ב"פ ובעוד

25. ראה: הערוך, כרך ד, עמ' 361, ערך "גרי". ועיין שם, עמ' 349, בסוף ערך "גרב ג". וראה:

A. Lane, An Arabic – English Lexicon, Beirut 1968, p. 403

ויש להעיר שנזדמן שם זה פעם אחת בכי"ת "גרבא" (בבא מציעא טז ע"ב), ולא ניקדו הרב עמר ורשם בגיליון תמורתו: "גְּרִינְא", אך במקום אחר בצורת הרבים לא תיקן את הצורה: "גְּרִיבִי" 'סאין' (גיטין סט ע"ב ב"פ), וכן בכל מקום שבדקתי.

מקומות), ובגיליון נוספה גרסה אחרת: "גְּרִינָא"; "גְּרִינָא" (כבא קמא צו ע"א). ובגיליון נוסף "גְּרִינָא"; "גְּרִינָא" (סנהדרין צו, ע"א, פ"ב ועוד) בלא חילוף גרסה בגיליון; "גְּרִינָא" (גדרים סו ע"ב ב"פ); "גְּרִינָא" (גדרים נא ע"א ועוד) ובגיליון נרשם: "גְּרִינָא".

אם כן לפנינו לכאורה ארבע צורות: "גְּרִינָא"; "גְּרִינָא"; "גְּרִינָא"; "גְּרִינָא". המסורת המקובלת בתימן, היא המתאימה לכתוב ולאטימולוגיה של המלה היא "גְּרִינָא". המסורת "גְּרִינָא", אף על פי שאינה נפוצה בצנעא, היא מסורת קריאה מקובלת בפי מסרנים, שלמדו בבית הכנסת "אַלְמֶסֶרִי", גם בפי מסרנים שאינם דרדעים, והיא מסורת קריאה שקיבלתי מפי מו"ר הרב שלמה קארה לפני למעלה מעשרים שנה, שקרא כן בכל מקום שנזדמנה לנו צורה זו בתלמוד הבבלי. מאז ביקשתי סמך למסורת זו בכתבי-יד של תלמוד בבלי ובספרות הגאונים ולא מצאתי, עד שבא הרב עמר ואישר את מסורת הקריאה שבפי הרב קארה. ללמדך, עד כמה חזק הוא כוחה של מסורת בני תימן, ששימרו מסורות שבעל פה אף כשהן מנוגדות לכתוב במקורות שלמדו בהם. ואשר לשתי הצורות האחרות "גְּרִינָא" "גְּרִינָא" הרי שהן תוצאה של הרכבה של שתי הצורות הקודמות, כשלמעשה התכוון הרב עמר לנקד את הצורה על פי המסורת הרגילה בצנעא "גְּרִינָא", אך מכיוון שהמסורת שקיבל מרבתי פותחת בצירי "גְּרִינָא" ניקד את ההברה הראשונה בצורה המקובלת בשני הניקודים כאחת, או בצירי במקום שווא. וראיה לדבר היא העובדה, שמספר היקרויותיהם של הניקודים הללו נדיר הוא בהשוואה לניקודים האחרים.

"נְגָא" – "נְגָא"

שם עצם זה במשמע 'אמת מים' וכיו"ב נזדמן בתלמוד הבבלי שבע פעמים בצורת היחיד שלו בכתבים "נגרא" "ניגרא" ופעם אחת בצורת הרבים "נגרי". מתחילה בדקתי את ניקודן של שתי היקרויות של שם זה, כיוון שהייתי בטוח מתוך המסורת שבפי, שאין כל ספק לגבי ניקודו של שם עצם זה במסורת צנעא. על כן בדקתי היקרות אחת של שם זה בצירוף "לישוואר נגרא" המזדמן פעמיים בתלמוד הבבלי, ועוד עדות אחת שלא בצירוף זה, ולהפתעתי נתברר לי, שהרב עמר מנקדן בדרך שונה: "לישוואר נגרא" (שבת קי ע"א), שפירשה רש"י: "חריץ של מים ידלוג"; "חד גיסא נגָא" (כבא בתרא יג ע"א), שפירשה רש"י: "שדה של שני אחים שיש נהר על פני מזרח" וכו'. משום כך, בדקתי גם את ניקודן של שאר העדויות ומצאתי, שהניקוד של שם זה בצירוף – "לישוואר נגָא" (שבת קי ע"א; פסחים קיג ע"א), ולכאורה עולה האפשרות, שהרב עמר מפרש את התיבה "נגרא" שבצירוף זה במשמע 'רגל', כדרך שנתפרשה בערוך.²⁶

אולם אחר בדיקת שאר העדויות נתברר, שאין הדבר כן, אף על פי שגם בהן אין הרב עמר נוהג בדרך אחידה: בשלוש היקרויות במסכת אחת ניקד: "נִגְרָא" (בבא מציעא קו ע"ב ג"פ), ובמסכת אחרת ניקד: "נִגְרָא" (בבא בתרא יב ע"ב, שם יג ע"א) "נִגְרָי" (בבא בתרא יב ע"ב). והוסיף הערה בגיליון: "וי"ג [= יש גורסים] נגרי וכן נגרא". הערה זו רומזת לעובדה, שבמסורת צנעא נתקיימו שתי מסורות קריאה: אחת "נגרא", והיא הרגילה בצנעא, ואחת "נגרא", היא המסורת, שקיבל הרב עמר. אף יש כאן רמז, שנעמוד עליו בהמשך דברינו, שהערת הרב עמר בגיליון מסכת בבא בתרא נוגעת לכלל העדויות של שם זה בכל מקום בתלמוד, אף על פי שהרב עמר לא אמר זאת בפירוש, וזה משום שהוא אינו נוהג להעיר על תילופי גרסאות ומסורות קריאה בכל מקום בתלמוד בדרך של שיטה. ואם כן, המבקש ללמוד ממהדורה זו על מסורות הקריאה השונות בתימן, צריך לבדוק את כלל העדויות של צורות מסוימות בתלמוד. ואשר לשאלה מה מקור ההבדל בין שתי מסורות הקריאה? נראה לי, שהמסורת הרגילה בתימן "נגרא" אינה מבחינה בין שני משמעות של מלה זו: 'רגל': 'נהר' 'אמת מים' וכיו"ב. לעומת מסורת הקריאה "נגרא" מקורה ברצון להבדיל בין משמעות השונים של תיבה זו.²⁷

ד. שמות פרטיים

"ר' אבהו" – "ר' אבהו"

המסורת המקובלת בהגיית שם זה בצנעא היא כדגש קל בבי"ת "אבהו",²⁸ ולצדה מסורת מקובלת פחות ממנה, שבה הבי"ת רפה: "אבהו".²⁹ במהדורת הרב עמר מצאנו, שאין עקיבות בניקודו של שם זה; פעמים הוא מנקדו "אבהו" ופעמים "אבהו". משום כך ביקשנו לבדוק, היש סיבה להיעדר האחידות בניקודו של השם במהדורת הרב עמר. שם זה מזדמן בתלמוד הבבלי כאלף פעמים. בדקתי את ניקוד מחצית מן העדויות במסכתות שונות של התלמוד הבבלי, ונתבררו לי שתי עובדות: הצורות הדגושות והלא דגושות מצויות בכל מסכתות התלמוד זו לצד זו לעתים קרובות אף בסמיכות מקום; ברוב המכריע של הצורות יש בהן דגש בבי"ת. לכאורה אפשר לטעון, שבמקום שאין דגש בבי"ת, הדבר הוא תוצאה של שכחה, או שאפשר שאין הרב עמר מקפיד בציון הדגש. ולא היא.

27. נעיר שתצורתה של "נגרא" משקפת את תצורתו של השם העברי המקביל כלשון חכמים במסורת תימן: ושוחטין מן הנגריין ביום טוב" (ביצה ד ע"א) במהדורת הרב עמר.

28. ראה: מורג, ארמית במסורת תימן, עמ' 85.

29. וראוי להעיר, שאין כאן הבחנה בין מסורתם של מסרנים מהאסכולות השונות בצנעא, שהרי הרב קורת, הנמנה עם האסכולה שנמנה עמה הרב עמר, מנקד שם זה כדגש בבי"ת, כגון: "ר' אבהו" (מנה"מ קב ע"ב = סוכה מה ע"א; שם קסו ע"ב = תענית ז).

במקומות אחדים מצינו, שמתחילה ניקד הרב עמר דגש בכי"ת, ואחר כך מחק אותו, ללמדך שהגרסה בלא דגש עדיפה בעיניו. כך, למשל, מצינו: "רבי אבהו" (פסחים כג ע"ב ג"פ) ונראה, שבהיקרות השנייה היה דגש ונגרד: "רבי אבהו" (סוטה מ ע"א) י"ב פעמים! אך בדיקה מדוקדקת מגלה, שבשש ההיקריות הראשונות בעמוד היה דגש בכי"ת ונגרד: "ר' אבהו" (חולין מא ע"ב), אף כאן נראה שהיה דגש ונגרד: "ר' אבהו" (תמורה ב ע"ב; שם ג ע"ב ב"פ) מתחילה ניקד בדגש, ואחר כך גירדו, וכן בעוד כמה מקומות בתלמוד.

"ר' סימאי" "ר' סימאי"; "ר' סימון"

בתימן ככלל ובצנעא בפרט נתקיימה מסורת קריאה מיוחדת בשני השמות הללו, והיא: "ר' סימאי" "ר' סימון",³⁰ היינו מסורת תימן מקיימת בהברה הראשונה בשני השמות הללו דו־תנועה ay תמורת i.³¹ מסורת זו היא קדומה ביחס, ומתועדת גם באחד מכתבי־היד התימניים של התלמוד הבבלי בשם "ר' סימאי" (סנהדרין צ ע"ב).³²

בדיקת ניקודן של העדויות במהדורת עמר מעניינת ביותר. השם "ר' סימאי" מזדמן בתלמוד הבבלי כשלושים פעמים. מכלל העדויות – שבע פעמים ניקד הרב עמר כמסורת העיקרית בצנעא "ר' סימאי" (שבת מז ע"א; נידה מג ע"ב) ועוד. עשרים ושתיים עדויות ניקד הרב עמר: "ר' סימאי" (יומא י ע"א; סוטה מ ע"א ב"פ) ועוד. עדות אחת נוקדה בניקוד משונה: "ר' סימאי" (קידושין סח ע"א). ואף כאן – כבשם "ר' אבהו": בדיקה מדוקדקת של הניקוד מגלה, שבמקצת מן העדויות הניקוד הוא לאחר תיקון. דרך משל, מצינו "ר' סימאי" (קידושין סד ע"א ב"פ; סוטה מ ע"א), שמתחילה היה פתח ונגרד וניקד תמורתו חיריק, ולהיפך מצינו: "ר' סימאי" (סנהדרין קיא ע"א), שמתחילה נוקדה בחיריק, ותוקן לפתח.

אף כאן, כבניקודו של השם "ר' אבהו", משקף ניקודן של רוב העדויות: "ר' סימאי" את מסורת הקריאה המקובלת בצנעא, והמיעוט "ר' סימאי" מסורת אחרת שנהגה בצנעא אלא שהיא נפוצה פחות. מסורת קריאה זו מעדיף הרב עמר, ולפי בירור שעשיתי עם מסרנים אחרים, מסורת הקריאה בחיריק היא המסורת שקיבל הרב עמר מרבתי. זאת ועוד, על פי ניקודה של מסכת שבת, שניקד בה

30. למסורת תימן בשני השמות הללו, ראה: מורג, ארמית כמסורת תימן, עמ' 115.

31. התנועה i היא התנועה המקורית לפחות בשם סימון, שהוא מקבילו היווני של השם העברי "שמעון", ואפשר שכן הוא גם בשם "סימאי", ראה: מילון יסטרוב, עמ' 981; הערוך, ערך

ו, עמ' 43, וראה להלן בהערה 34.

32. ראה: קארה, כה"י התימניים של התלמוד, עמ' 124.

הרב עמר את כל העדויות לפי המסורת המקובלת בצנעא 'ר' סימאי, אנו למדים, שמסכת זו שיטת ניקודה מיוחדת, והדבר מסתבר גם מניקודן של צורות אחרות במסכת זו. ועוד יש לומר, שמבירור עם מסרנים אחרים בני צנעא עולה, ששתי מסורות הקריאה נהגו בפי תלמידי חכמים משתי האסכולות בצנעא, ושאינן כאן קו מבחין בין מסורות הקריאה בשתי האסכולות.³³

לעומת זאת, השם 'ר' סימון" מזדמן בתלמוד הבבלי חמש־עשרה פעמים, ומהן ניקד הרב עמר אחת־עשרה עדויות, ובכולן ניקד את השם בדרך־תנועה ay: 'ר' סימון" (שבת נה ע"א; ערכין טז ע"א) ועוד,³⁴ ונשאלת השאלה: מניין ההבדל שבמסורת הקריאה בשני השמות הללו, שככל הנראה אף יש קשר גנטי ביניהם? מדוע יש בשם 'ר' סימון" רק מסורת קריאה אחת? נראים הדברים, שמסורתו הלשונית של שם זה הייתה יציבה יותר מזו שבשם 'ר' סימאי", כיוון שהוא משמש בצנעא כשם פרטי עד ימינו, והדבר סייע לאחידותה של מסורת הקריאה של שם זה בפי כלל המסרנים בתימן, בעוד השם 'סימאי" משמש רק בספרות.

ה. דברי סיכום

הרב עמר נטל על עצמו משימה כבירה לקיים את מסורת הקריאה של בני תימן בתלמוד הבבלי, שנעקרה מבית גידולה הטבעי, והיא עומדת בפני סכנת הישחקות. משבא לעשות כן, לא נסתפק בניקוד התלמוד הבבלי, אלא ביקש לשמר גם את מסורת הלימוד שנהגה בצנעא. לא זו אף זו, הוא לא נסתפק בניקוד התלמוד על פי מסורת הקריאה שבפיו, אלא ביקש לשמר אף את מסורות הקריאה שבפי תלמידי חכמים אחרים בני צנעא: מהן המהוות קווי הבחן (איווגלוסות) בין מסורות הקריאה שנהגו בשתי אסכולות לימוד התלמוד בצנעא; ומהן מסורות קריאה שנתקיימו בפי תלמידי חכמים בני העדה בלא זיקה לאסכולה שהם נמנים

33. וראה לדבר יש בניקודו של הרב קורח: 'ר' סימאי" (מנה"מ צד ע"א = סוטה יב; שם קסו ע"ד = סנהדרין צ ע"ב). ושח לי אחד מבני צנעא, שתלמידי חכמים בני העיר היו מודעים לקיומו של הבדל במסורת הקריאה של שם זה בפי חכמים שונים הנמנים עם שתי האסכולות, ואף פירט את שמותיהם של מקצת מן החכמים הללו. עוד מסר לי שיש שהיו קוראים את השם ב"עין יעקב": 'ר' סימאי" ובתלמוד: 'ר' סימאי", ויש האומרים שחכמים מסוימים נקראו: 'סימא" ואחרים: סימאי", אך לא ידעו להבחין ביניהם. ובוודאי יש כאן פרשנות עממית הבאה לתרץ את קיומן של שתי מסורות קריאה לשם אחד.

34. וכן הוא גם בניקודו של הרב קורח: 'ר' סימון" (מנה"מ לח ע"ד = שבת נה ע"א) ר' יהודה בר סימון" (שם מא ע"א = בראשית רבה), וכן הוא גם במהדורת קרואני, ואיני מכיר מסורת קריאה אחרת של שם זה בתימן, אך ראוי להעיר כאן שבספר הלכות פסוקות, כ"י ששון 263, מנוקד: "אמ' רבי סימון" (הלכות סוכה, טז ע"א).

עמה. כך ביקש לצאת ידי חובת הכול ברות דברי קוהלת: "טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח ירך כי ירא אלהים יצא את כולם" (ז, יח).

בדיקת המסורת המשתקפת במהדורה זו מלמדת, שיש לה כמה מעלות טובות: יש בה שפע של גרסאות, שהן תוצאה של תיקון הטקסט על פי מקורות שונים, שנהוג להשתמש בהם בעת לימוד התלמוד הבבלי בצנעא, רובן המכריע מכוון לגרסאות שבכתב-היד של התלמוד; מסורת הקריאה המשתקפת בניקוד היא משובחת, ושורשיה נטועים במסורות הקריאה של בבל של תקופת הגאונים; היא משקפת יפה את מסורות הקריאה השונות שנהגו בצנעא.

ואולם, המבקש להסתייע במהדורה זו לצרכים מדעיים ייתקל בקושי מסוים. כיוון שלא ניקד הרב עמר את התלמוד על פי מסורת אחת, ופעמים כשניקד צורה מסוימת בדרכים אחדות לא פירש איזו מהן היא עיקר בעיניו, ראוי לנו להעריך את העדויות בסיוע מקורות תימניים אחרים, כפי שהראינו לעיל.